

nyert a fordítások fölött is, a szerző szerint így is kérdéses, mekkora lehetett a fordító szabadsága. A második leggyakoribb tendencia a módosítás, a harmadik pedig a kiterjesztés, vagyis különféle honosító műveletek alkalmazása. Ezek elsősorban a célközönség figyelembevételét tükrözik: a könnyű olvashatóság célját, a nevekkal való túlterhelés elkerülését szolgálhatja, hogy a gyerekek számára élvezet legyen az olvasás. A műveletek kombinációja, amely sokféle formában megvalósult a fordításban, elsősorban a fordítási folyamat tényezői közti egyensúly megtalálására való törekvést tükrözi a szerző szerint.

Az utolsó fejezet (174–183) röviden kiemeli a kiadvány újdonságnak számító eredményeit. Ezek közt nem egy olyan van, amelyek egy névtani ismeretek birtokában lévő olvasó számára kevésbé tűnnek újszerűnek. Ilyen például a szerző azon megállapítása, hogy a nevek nyelvi és nyelven kívüli információkat sűrítenek, amelyeket a szöveg szintjén és azon túl is vizsgálni kell, vagy hogy a kontextus szerepe rendkívül fontos az elemzésben. Az pedig, hogy egy fordítási modellben a fordítót és a befogadót is figyelembe kell venni mint aktorokat, fordítástudományi szempontból nem tekinthető különösebb újdonságnak, ahogyan a funkcionális és kognitív aspektusok hangsúlyozása sem. Magam sokkal inkább a fordításeméleti háttér és a fordítástudományi szakirodalom számos szempontra kiterjedő összefoglalásában és egy komplex elemzési modell megalkotására való törekvésben látom a kötet jelentőségét, valamint abban a példaértékű, későbbi összevetésekre is alapot szolgáltató módszerességben, amellyel a kvantitatív elemzést végezte és eredményeit közreadta a szerző. Összességében tehát úgy vélem, hogy – habár a névtani szakirodalom ismerete előnyére vált volna – a kiadvány kihagyhatatlan szakirodalomként, sőt akár forrásként és elemzési mintaként is szolgálhat az irodalmi nevek fordításának vizsgálatában.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**BALÁZSI JÓZSEF ATTILA – KISS GÁBOR, Jókai-enciklopédia
Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek,
történelmi események bemutatása**

A magyar nyelv kézikönyvei XXXII. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020. 879 lap

1. A Jókai-enciklopédia a nagy magyar író egyedülálló életművének, konkrétan 74 regényének, kisregényének és novellagyűjteményének a nyelvi anyagához kapcsolódó betürendes, kézikönyvszerű feldolgozás. Közel 29 ezer önálló címszót, illetve címszóként felvett kifejezést tartalmaz. Nem teljes körű módszeres feldolgozást nyújt tehát, hanem bőséges válogatást kínál forrásanyagából: a mai olvasó számára kevésbé ismert, potenciálisan magyarázatot igénylő (rég, tájnyelvi, nyelvújítási, szaknyelvi, idegen nyelvi) szavakat, kifejezéseket, s jelentős számban a művekben megjelenő tulajdonneveket is. Utóbbi vonatkozásban tematikusan is túllép az 1990-es évekbeli

Jókai-életműsorozat kapcsán elkészült, közel 25 ezer címszót tartalmazó Jókai-szótár (JókaiSz.) anyagán, s e szempontból válik érdekessé a jelen ismertetés számára.

A kötet egy szótár és egy enciklopédia jellemzőit vegyíti magában. Tartalmában a forrászövegekre, a JókaiSz. anyagára és a kritikai kiadások jegyzetapparátusára egyaránt alapvetően támaszkodik. Kiadása több lehetséges célt szolgál (18), elsősorban azonban Jókai olvasásának hasznos segítője kíván lenni. Ehhez az alapvető, ti. a Jókai nyelvére, stílusára vonatkozó átfogó, valamint a kötet anyagát és annak elrendezését illető részletes eligazítást az Előszó (5–36) biztosítja.

2. A valamely író, költő nyelvének feldolgozására irányuló írói szótárak nagyobb része tartalmaz – eltérő kidolgozottsággal – tulajdonnévi szócikkeket is. (Az egyébként is csak válogató jellegű JókaiSz., a már említett módon, nem tartozik közéjük.) E szótárak névcikkei elsődlegesen szótári szempontú, ám óhatatlanul az enciklopédikus vonatkozások irányába is nyitott tartalmakkal rendelkeznek. Utóbbi vonatkozások dominálnak ugyanakkor egy másik kapcsolódó műfaj, az irodalmi alakok lexikonjai (pl. TÓTFALUSI 2010–2011) esetében.

Egy lehetséges írónév-szótár – melynek típusa egyelőre hiányzik a magyar szakirodalomból – elsősorban (és tágabb értelemben) természetesen nyelvi-névtani megközelítésben tárgyalná anyagát: a nevek viszonyát az adott műhöz, más művekhez és a valósághoz, az egyes nevek motiváltságát, stilisztikai szerepét, a névalkotási módokat, nevek és névváltozatok közötti összefüggéseket stb. Egy ideális írónév-szótár, mely a szerző teljes névkincsét feldolgozná, becslések szerint Jókai esetében nagyságrendileg 50 ezer névcikket – s természetesen számos elvi és gyakorlati kérdés megoldását – igényelné. (E kérdéskörrel általában, illetve egy lehetséges Jókai-névszótár kapcsán részletesen I. T. SOMOGYI 2020.) Az ilyen jellegű, névtani szempontú feldolgozás ugyanakkor eleve nem volt (nem lehetett) célja a Jókai-enciklopédia szerzőinek. A tulajdonnévi szócikkekkel kapcsolatos kérdésekre azonban ezzel együtt is érdemes lehet figyelmet fordítanunk.

3. A Jókai-enciklopédiába címszóként felvett tulajdonnevek közt mind valós (legalábbis kvázivalós), mind fiktív jelöltek (névvisezők) nevei megjelennek, ám nem teljes körűen, hanem bizonyos válogatás alapján. A kötet tulajdonnévi címszavainak többségét személyek neve alkotja (mintegy 1150 szócikk), melyek fő kategóriái az Előszó szerint: történelmi személyek, mitológiai alakok és bibliai személyek, valamint irodalmi alakok. A tulajdonnévi címszók további csoportjai: létező és képzeletbeli földrajzi nevek, irodalmi művek címe és műalkotások neve, folyóiratok és napilapok címe (20–23). A kötetben felbukkanó intézménynévi címszavakat (pl. Angol Királynő, szálloda; Fácán, vendéglő), bár ezekről nem tesz külön említést az Előszó, a földrajzi nevek közé tartozóként értelmezhetjük, s a tulajdonnevekhez sorolhatjuk (legalábbis névtani szempontból) a történelmi események címszóként szereplő megnevezéseit is (pl. *szolnoki csata*, *7 éves háború*). Nem tulajdonnevek ugyan, de tulajdonnévi vonatkozásuk továbbá a tulajdonnevekkel alakult szóösszetételek és szókapcsolatok, kifejezések (pl. *Herkules-fő*, *herkulesbogár*), illetve általában a köznevesüléssel keletkezett alakulatok (pl. *Adonisz* 'férfiszépség' [itt nagy kezdőbetűvel], *pecsovics* 'túlbugzó kormánypárti'); hasonló esetekben a kötet tulajdonnévi eredetüket is megadja (az említett példánál: főnői isten, illetve a Festetich család tisztartójának neve).

A tulajdonnévi szócikkek rendszerint valamilyen alapvető információt, illetve kicsit bővebb leírást közölnek a név jelöltjéről, például történelmi szerepéről, máskor pedig csak fiktív voltáról, esetleg intertextuális vonatkozásáról, így segítve eligazodni a Jókai-művekben és az azokat körülvevő (egykori) világban. Egyes esetekben viszont, sajátos módon, inkább csak egy-egy konkrét mű szövege alapján visszafejthető magyarázatra korlátozódnak (l. pl. a *Szerafim atya* szócikkét: „Jókai itt röviden összefoglalja, amit Schnitzler ír a szerzetes és a cár beszélgetéséről [Szabadság2: 193; 19]”), illetve az elvárható alapinformáció marad el belőlük (pl. a *Két Pisztoly* esetében az, hogy a rossz hírű fogadó a hajdani szénapiac, a mai Kálvin tér szomszédságában állt Pesten). Forrás-megjelölést, azaz az adott címszó Jókai-szövegbeli előfordulására való hivatkozást a közszói szócikkeknek a többsége tartalmaz, ezek meglepte a tulajdonnévi szócikkek esetében azonban kivételtelennek látszik. Ennek oka nemcsak a nyelvi elemtípusok jellege közötti különbségekben, hanem a feldolgozott nyelvi anyag forrásainak és kiváló-gatásának sajátosságaiban is rejlik (vö. 26–27).

A tulajdonnévi szócikkek, ha alapvetően enciklopédikus jellegűek is, nem feltétlenül választhatók el a nyelvi vonatkozásoktól sem. A földrajzi névi szócikkek például ugyan-úgy utalhatnak a jelölt földrajzi objektum elhelyezkedésére, illetve esetenként (egykori) jelentőségére, ahogyan mai nevére (közigazgatási vagy településnév-változások, vagy éppen Jókai egyedi névhasználata esetében); utóbbi funkciójukkal egy speciális anyagú helynév-azonosító szótár szerepét látva el. A mai nyelvhasználattal azonosító funkcióra személynévi címszók esetében is szükség lehet (pl. *Pio Nono* 'IX. Pius, pápa', *Pestel ezredes* 'Pesztyel, dekabrista vezető'). Egyes szócikkek egyéb típusú releváns nyelvi és névtani információkat közölhetnek (pl. a *Majland* szócikkében a német *Mailand*-ból való származásra, *Kin-Tseu* képzeletbeli ország kapcsán pedig az ebből származtatható *Kincső* női keresztnévre való utalással). A névcikkek általánosságban betekintést nyújtanak egyrészt Jókai, másrészt a Jókai-korabeli magyar nyelv névhasználatába. Pl. *Darfurország* 'Darfur vidéke Szudánban, egykor önálló ország'; *Georgia* 'Grúzia' (vö. a *georgiai*, *A georgiai szép nők* [Offenbach műve] szócikkekkel is); *Horác* ~ *Horace* 'Horatius'; *Patikárius-sziget* 'Aptyekarszkij osztrov, a Néva-torkolat egyik szigete'.

A tulajdonnevekhez kapcsolódó szócikkek tanulságos eleme lehet, amikor egyazon névhez tartozó különböző névváltozatokat – bár a teljességre korántsem törekedve – közölnek. (Az eredeti szövegekből ilyen lehetne például [*Holdvály*] *Szerafin* neve, mellyel az Előszó a kapcsolódó problémát jelzi és példázza [17], bár a hősnő neve nem kapott helyet a címszók körében; más, bár az enciklopédiából szintén hiányzó példára l. a *Rio de Janeiro* névváltozatait [T. SOMOGYI 2020: 122].) Ezek köréből, érthető módon, inkább némi ízelítőt kapunk csak a kötetben: a hasonló névváltozatok kezelése eleve az egyik legproblematisabb pontja a kapcsolódó munkálatoknak, az ismertetett kiadvány céljai közé pedig nem tartozik az eredeti szövegek filológiai feldolgozása.

A homonimákként megjelölt, külön-külön felvett címszók (kifejezések) különböző típusai ugyancsak érdekes példáit kínálhatják a Jókai-enciklopédia nyelvi anyagának. Pl. *hét választófejedelem* (történeti méltóságok csoportja) és *Hét Választófejedelem* (fiktív 19. sz.-i bécsi szálló), illetve *garibaldi* (köpeny) és *Garibaldi* (olasz szabadsághős); egyúttal különböző irányú névtani folyamatok (névadás és köznevesülés) érintettjeiként. Az egymást követő címszók közt természetesen más típusú releváns összefüggések is

feltűnhetnek; pl. *Wellington* és *Wellington-csatorna*, *Tamás* és *tamáskodik*. Megjegyzést érdemel ugyanakkor egyes címszók megformálási módja, ami a keresést legalábbis komolyan megnehezítheti; pl. *angolok elfogták Waterloonál*; *budai Szent György tér*; *Patkó*, *Hajnal*, *Bogár Józsi* [egyetlen, felsorolásszerű címszóként]; *7 éves háború* (az említett esetekben elvárható *Waterloo*, *Szent György tér*, *Hajnal* és *Bogár Józsi*, *hétéves háború* címszók helyett és utaló címszóként való hiánya mellett).

Vegyünk végezetül példaként egy emblematicusnak is tekinthető névbokrot arra, hogy adott esetben milyen tulajdonnevek és miként kerülnek be vagy maradnak ki a Jókai-enciklopédia anyagába, illetve anyagából. A *Kárpát* szócikket, mely a Jövő század regényére hivatkozva egy Jókai által is forgatott német nyelvű útikönyvről (Die Central-Karpathen...) szól, a *Kárpátok* követi, 'Kis-Kárpátok' jelentéssel és az Egy magyar nábobra utalva, ezeket pedig egy *Kárpátoktól az Adriáig* címszó, melyet módosított Petőfi-verssorként értelmez és az Akik kétszer halnak meg című regényből hivatkozik a kötet. A *Kárpáthy* családnév vagy a hozzá költött *Kárpátfalva* tehát például nem szerepel a címszók közt; a család tagjai közül csak Abellino kap egy rövid szócikket a regényekben felbukkanó idegen névforma miatt, az *A* betű alatt: *Abellino de Carpathi*.

4. Az imént említett példasor a Jókai-enciklopédia jellegét, profilját is híven reprezentálja. Szempontunkból ugyancsak azt jelzi, hogy a kötet tulajdonnévi szócikkeinek alapvető célja nem a Jókai-regényekben felbukkanó szereplők és helyszínek részletes számbavétele és bemutatása, nem is a névanyaguk vizsgálata, hanem – a teljes kötet elsődleges célkitűzéseivel összhangban – a Jókai-regények értő olvasásának segítése és az olvasók kapcsolódó ismereteinek bővítése. Az ettől eltérő, illetve ezen lényegesen túlmutató szempontokat és tartalmakat nem várhatjuk el az eleve nagy feladatot magára vállaló Jókai-enciklopédia anyagától. A sajátos jellegű és gazdag tartalmú munka, a benne helyet kapó tulajdonnevek, kezelésük és feldolgozásmódjuk, illetve a velük kapcsolatban felmerülő kérdések, olykor problémák ugyanakkor így is tanulságosak lehetnek számunkra; különösen akkor, ha Jókai vagy valamely más írónk névvilágának lexicográfiai jellegű feldolgozására, illetve ennek lehetőségeire és megoldandó kérdéseire kívánjuk fordítani a jövőben a figyelmünket.

Hivatkozott irodalom

JókaiSz. = BALÁZS GÉZA – P. EÖRY VILMA – KISS GÁBOR – J. SOLTÉSZ KATALIN – T. SOMOGYI MAGDA, *Jókai-szótár* 1–2. Unikornis Kiadó, Budapest, [1994].

T. SOMOGYI MAGDA 2020. Az írónév-szótárak kérdései a tervezett Jókai-névszótár kapcsán. *Névtani Értesítő* 42: 109–126. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2020.6>

TÓTFALUSI ISTVÁN 2010–2011. *Irodalmi alakok nagy lexikona. 1. Mítoszok és mondák. 2. Magyar irodalom*. Argumentum, Budapest.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar